

КТНА #3

Förord

ERIK WINGQUIST
DANIEL KOCH

Under vårterminen 2015 bildade arkitekturskolan en stadsbyggnadsgrupp bestående av Alexis Pontvik, Ann Legeby, Catharina Gabrielsson, Daniel Koch, Erik Wingquist och Meike Schalk. Huvudsyftet var att stärka och utveckla ämnet men också att skapa en tydligare koppling mellan forskning och undervisning och hitta fler samarbetsformer. I grunden låg också ett uppdrag från rektor att utveckla en profil i socialekologiskt samhällsbyggande inom arkitekturämnet. På hösten 2015 ordnade vi ett seminarium och ett symposium som hette *Disciplinarity/Transdisciplinarity* respektive *Transversal Ecologies* med en serie internationella gäster. Under våren 2016 arrangerades en seminarierie i samarbete med ABF i ABF-huset i Stockholm med både svenska och internationella föreläsare och diskussionsdeltagare. Stadbyggnadsgruppens arbete har både skett genom ett informellt och spontant idéutbyte och genom en formell mötesstruktur och vi har haft en pågående diskussion om att samla forskning, studentarbeten och reflektioner om stadsbyggnad i en publikation. På ett organiskt sätt har denna diskussion skiftat i format och omfattning och uttryck.

I ett av våra samtal började vi prata om *KTHA*, en publikation som initierades av Staffan Lundgren och gavs ut i två nummer (*KTHA #1*, 2010, och *KTHA #2*, 2011). Där blandades material ifrån lärare studenter och forskare med ambitionen att spegla den pågående verksamheten. Vi ser en poäng i att arbeta för samarbeten och skapa kontinuitet och därför blev det symboliskt intressant att väcka publikationsserien till liv och göra ett tredje nummer (*KTHA#3*). Vi har försökt arbeta inkluderande och spretigt för att visa upp en bredd och en öppen diskussion. Produktionen av katalogen sammanföll också med en utställning av studentarbeten ifrån årskurs 3 och SUPD-programmet. Delar av det utställda materialet är med i publikationen, liksom ett par ytterligare studentarbeten och bidrag från forskare och lärare utanför arbetsgruppen.

Publikationen kompletterar utställningen och ger ett breddat perspektiv på en mängd frågor. Samtidigt gör vi inga anspråk på att vara kompletta eller heltäckande – vare sig för stadsbyggnadsfrågor i allmänhet, eller för hur Arkitekturskolan jobbar med dessa. Vi hoppas däremot att en läsning av denna publikation kan väcka tankar och frågor att ta vidare in i framtiden.

TITEL: *KTHA #3*

REDAKTÖRER: DANIEL KOCH & ERIK WINGQUIST

COPYRIGHT: © RESPEKTIVE FÖRFATTARE OCH

ILLUSTRATÖR (OM INTE ANNAT ANGES).

UTGIVARE: KTH ARKITEKTURSKOLAN

STOCKHOLM 2017

TRYCK: UNIVERSITETSSERVICE AB

ISBN: 978-91-7729-266-1

Tenstas generösa uterum – tankar om miljonprogrammets (bo)stadsplanering och utveckling

TEXT: ERIK STENBERG

FOTO: MATTI ÖSTLING

Prolog

Under de tolv år jag bodde på Uppingegränd i Tensta så promenerade och cyklade jag mycket i närområdet, det så kallade uterummet. Först och främst gjorde jag detta som ett sätt att lära känna Tensta som en (av nästan arton tusen) invånare av Tensta och den (bo)stad som låg utanför lägenhetens väggar. Det var ett utmärkt sätt att förstå landskapet, området och miljön som en levande plats, befolkad i årtusenden. I samband med bostadsutställningen Tensta Bo 2006 så tecknade jag ner tre olika stadsvandringar i och kring Tensta för utställningskatalogen *Tensta utanför mitt fönster* (Gullberg 2006). Dessa tre vandringar var ett försök till att sammanfatta min uppfattning av Tenstas komplexa verklighet som en gammal plats med ung bebyggelse och ännu yngre befolkning.

Efter bomässan har jag fortsatt att leda stadsvandringar i Tensta, ofta som en del av Tensta Konsthalls pågående utställning Tensta Museum. Jag har genom dessa vandringar mer och mer kommit att försöka förklara/positionera Tensta i skärningspunkten mellan det moderna svenska folkhemmets byggda ideal och den intensiva globaliseringens ifrågasättande/upplösande av platsbegreppet.

Tensta är på sätt och vis mittpunkten i denna diskussion som förenar Sverige med världen under en tidsepok som annars utmärker sig genom sin

ohämmade avskärmning (tänk filterbubblan) som spär på och driver en ökad segregation.

I motsats till många tror jag att Tensta i dag på många sätt ger en tydligare bild av framtiden (som en mittpunkt i ett globalt samhälle) än den samtid som byggs just nu runt om i Stockholms län (som segregerade sociala öar i ett avskärmat samhälle). Många av de stora bostadsområden som har byggts eller håller på att byggas (till exempel Silverdal, Norra Djurgårdsstaden, Vega, Barkarbystaden, Ursvik, Nacka Strand och Annedal) förefaller mig vara typexempel på det senare trots att de många gånger framställs som lösningar på just dessa problem (tänk ”promenaadstad”, ”bygga ihop staden”, ”läka ihop förort till stad”, etc). Jag är därför fortsatt intresserad av att utforska Tenstas historia, bostäder och uterum som ett sätt att peka på en alternativ framtid och i förlängningen ett annat sätt att fortsätta bygga stadsmässigt i dag.

I texten som följer så görs nedslag i tre viktiga skrifter för förståelsen av Tenstas generösa uterum:

- Kungliga Bostadsstyrelsens (1960) *God BoStad* (Tiden-Barnängen tryckerier, Stockholm)
- Sonja Vidéns och Gunilla Lundahls (red) (1992) *Miljonprogrammets bostäder: Bevara – förnya – förbättra* (Byggnadsnämndens utredningsråd, Stockholm)

*Uterummet mellan
Faringe- och
Bärkingeplan i
Tensta.
Fotograf: Matti
Östling*

- Igor Dergalins (1965) *Experimentella förslag till utformning av uterummet i nya bostadsområden* - svensk sammanfattning av avhandlingen ur Dergalins privata arkiv, KTH

Genom dessa texter reflekterar jag över vilka kvaliteter som fanns i (bo)stadsplaneringen och byggandet av Tenstas yttre miljöer. Texten kommer att bearbetas och kompletteras med bilder av Tenstas uterum tagna av fotograf Matti Östling och publiceras i ArkDes kommande publikation ArkDes Resumé: *Bygga Bo – en antologi kring utmaningarna att bygga bostäder, kvarter och samhällen som är till för alla.*

Faringe – uterummet som tomrum

Det finns ett stort uterum nedanför Gullingskolan, mellan Faringe- och Bärkingeplan, som alltid har fascinerat mig på grund av dess tomhet, på gränsen till ödslighet. Längs uterummets västra sida går ett av de gångstråk som passerar under Tenstavägen och förbinder Tensta med Spångadalen och i sydöstra hörnet står ett ensamt träd. Det är en öppen gräs-yta som ligger bredvid en lågstadieskola. Trots det leker barn sällan på gräsplanen, kanske på grund av det saknas en lekplats. Sällan använder vuxna ytan heller, möjligtvis eftersom det finns ett ännu större sammanhängande uterum i Spångadalen. Vad är platsen då till för, vad är rummets nytta och hur kom detta uterum till?

Utvecklingen av statliga riktlinjen *God Bostad* från 1954 till 1960 bestod i huvudsak av ”att utvidga kraven på bostaden till att i större utsträckning än tidigare omfatta även den yttre miljön eller vad vi i korthet

kallar uterummet” (Kungl Bostadsstyrelsen 1960, s.3). Bland annat inkluderades trafiksäkerhet och barns uppväxtmiljö, ”stadsplanekvaliteter, som sällan kan mätas eller värderas i kronor”(10), i denna utveckling. Det uppmanades även att ”exploateringen avpassas så att reservområden och ’andrum’ finns för ännu okända behov” (10) i framtiden och påminndes om ”att de bostäder, som vi bygger idag, kommer att bestå i flera generationer.” (11)

Det (kanske inte så) självklara sambandet mellan bostaden och staden sammanfattades med att ”bostaden och dess miljö bör samstämmas till en ändamålsenlig och harmonisk helhet.”(8) Uterummet som begrepp vidgas i samband med detta från att betyda ”den del av enfamiljshusets trädgård som ligger i direkt kontakt med innerummen”(39) till att ”även gälla utomhusmiljön i bostadsområden med flerfamiljshus.”(39) Ett antal nya begrepp som *kommunikationsrum*, *samvarorum*, *trädgårdsrum* och *stadsrum* användes för att beskriva uterummets varierade innehåll. Målet var att stadsplanera, inte bara bostadsplanera; det vill säga att inkludera bland annat rekreation, lekplatser och bilplatser i den goda bostadens planering.

Rekreation sågs som en motvikt mot det ökande tempot i samhället och grönytorna skulle för människorna i bostadsområdet vara både avskiljande (rums-skapande) och sammanbindande (som kommunikationsyta). Dessa grönytor var ”flerfamiljshusets kompensation för småhusets egna trädgård”(39) och kunde ”inte enkelt normeras på samma sätt som exempelvis parkeringsbehovet”(40). Uterummet skulle ”fungera som en helhet, oberoende av formella fastighetsgränser”(40). Vidare var

barnens roll i (bo)stadsplaneringen överordnad mycket annat.

Ambitionerna var högt ställda genom att ”Bostadsområdets friyta måste betraktas som ett sammanhängande lek- och rekreationsområde”(40). De specifika lekplatserna var bara den yta definierad för de yngsta barnen som inte på samma sätt kunde röra sig fritt i det sammanhängande uterummet. Men även bilen hade en viktig roll i planeringen. Med tanke på att bilantalet i Sverige hade ökat från 4 bilar per 100 invånare 1950 till 16 bilar per invånare 1960 (år 2010 hade vi 46 bilar per 100 invånare) och eftersom ”på ett senare stadium är handlingsfriheten när det gäller tomtmarkens disponering starkt begränsad”(42) var det av största vikt att bilen togs med i planeringen. Att *God Bostad* 1960 inkluderade normer och anvisningar för bilplatser var ett erkännande och möjliggjorde ett underordnande av bilens plats i bostadens uterum.

Tomrummet på Faringe är i perspektivet *God Bostad* ett typiskt rumsskapande rekreationsrum i ett trafikseparerat miljonprogramsområde. Det är ett öppet offentligt rum avsett för gående som kan nyttjas av alla. I flerbostadshusen runt om tomrummet så vetter framförallt sovrum mot detta uterum. Det ger därmed boende mervärdet av en koppling mellan insidan på lägenheten och landskapet. Om ambitionen var att kompensera en stadsboende för bortfallet av trädgårdsrum så har man lyckats på en metafysisk men inte på en fysisk nivå. Ingen dörr vetter mot grönytan och för att faktiskt odla måste man bege sig till kolonilotterna en halv kilometer bort. Tomrummet på Faringe är ett mellanstort uterum som dessutom har ett mervärde i dag genom att balansera den ökande trångboddheten i Tensta. Ju trängre vi bor, desto större roll kommer denna typ av allmänna oprogrammerade ytor att spela, vilket *God Bostad* förespeglade.

Miljonprogrammets uterum

I *Miljonprogrammets bostäder: Bevara – förnya – förbättra* av Sonja Vidén och Gunilla Lundahl från 1992 så presenteras de förutsättningar som styrde byggandet, en lägesrapport och förslag till förnyelse av framförallt flerbostadshusen och dess miljöer från rekordårsepok. Både den historiska beskrivningen av miljonprogrammets uterum och de omedelbara problem som dokumenterades för 25 år sedan tas upp. Texten utgör i dag en slags halvtidsrapport av miljonpro-

grammets flerbostadshus som nu går att jämföra med verkligheten efter 50 år.

På stadsplanenivå framhävs produktionsanpassningen och bil(ism)ens inverkan på planeringen av uterummen. Det beskrivs hur husen ”radades ... upp i schematiska mönster, mer styrda av kranbanor och byggt teknik än av naturgivna förutsättningar” (Vidén och Lundahl 1992, sid 18) och att ”Stadsbilden påverkas starkt av trafikmönstret.”(19) Det fanns gott om park-, kvarters- och gårdsmark men på grund av brist på omsorg var denna ”ofta kvalitativt dåligt tillvaratagen”(26). Storskaligheten och enhetligheten i uterummet presenteras som en effekt av uppdelningen ”av markens tänkta nyttjande med utgångspunkt från normer och rekommendationer.”(27) Regelverken gällande den gemensamma kvarters- och parkmarken var dock inte tillräckligt specificerad som i värsta fall fick till följd att uterummet rymde ”en känsla av ingenmansland”(27).

De gårdsmiljöer som byggdes mellan flerbostadshusen var mer detaljerade men oftast också torftiga; begränsade av en förenklad syn på växtligheten som ensartad rumsavskiljare och präglade av dålig ekonomi i slutet av byggprojektet. Lekplatserna var slentrianmässigt utplacerade och bidrog till ”att den anlagda utemiljön totalt sett i allmänhet inte är särskilt stimulerande för fantasin och upptäcktslustan” (28). Samtidigt beskrivs hur barnen också funnit kvaliteter i uterummet. Det står till exempel: ”Naturmark som finns kvar eller rejäla gräsytor som anlagts är ofta populära lek- och strövområden”(30) och ”Gårdarnas släta asfaltsytor är inte alltid bara sterila gångytor” (30).

Vidén och Lundahl skriver att trafikplaneringen och separeringen också medförde ett antal problemställningar. Även om bilar var tänkta att ställas i samlade parkeringsplatser kördes privatbilar ofta fram till husens gårdentréer och utgjorde tidigt ”en stor källa till irritation och olycksrisker.”(32) Tidigt började även motorcyklar och mopeder att köra på gångvägarna. Dessutom ledde parkering i underbyggda gårdar bland annat till att jordmånen var otillräcklig ”för en varierad växtlighet med träd och buskar” (28). Sammanlagt räckte inte de goda intentioner som fanns i regelverk och planering för att skapa en färdig stadsmiljö.

Vidén och Lundahl’s bok ger ett mycket nyanserat och kunskapsintensivt perspektiv på epokens byggan-

de. Jag anser dock att innehållet (tillsammans med synen på byggandet under miljonprogramsepoken) nu måste revideras. Bokens ambition är så omfattande att den av sin natur är tvungen att generalisera.

I detta generaliserande så finns det en risk att de specifika egenskaper som finns i miljonprogrammets flerbostadshusområden går förlorade. De uterum som från en början var öde och dåligt genomförda har nu i många fall fyllts med uppvuxna träd, bättre bänkar, lekplatser och belysning. Även om planeringen av miljonprogrammets uterum var övergripande så tror jag att all byggnation under miljonprogrammet var rotad i en specifik plats som har haft sin specifika utveckling. Tenstas fysiska utveckling, till exempel, skiljer sig mycket från Rinkeby; även om de planerades tillsammans och ofta får representera Södra Järva tillsammans.

Långa stråket som kommunikationsrum

Från Spånga Kyrkväg och i förlängningen Rinkeby till punkthusen på Hjulsta Backar går det ett långt sammanhängande och nästan spikrakt stråk i öst- västlig riktning. Det är ett kommunikationsrum lika långt som Tensta, dvs nästan två kilometer, som står i kontrast till bilvägarnas korta stråk och vändplaner. Den förbinder och passerar förbi hela Tenstas södra bebyggelse. Variationen i uterum som passeras är förbluffande stor. Från det nästan pastorala landskapet kring Spånga Kyrka till Hjulsta Centrums höga loftgångshus är det ett tusenårigt avstånd. Man hinner passera stora anlagda parker, låg bebyggelse i olika grupperingar, kulturhistoriska kullar, broar med utblickar, lek- och spelytor, gårdsmiljöer med varierande vegetation och tomrummet på Faringe. Stråket ger långa utblickar och mäter avstånd där det annars är en ganska tät men småskalig bebyggelse i högst tre plan. Det är ett tydligt horisontellt uterum i Tensta som samlar den rörelse som sker inom området.

Igor Dergalins doktorsavhandling från 1965 har titeln *Experimentella förslag till utformning av uterummet i nya bostadsråden*. I en presentation av avhandlingen på svenska så sammanfattar Dergalin arbetet med att ”Den primära utgångspunkten för avhandlingen har varit att FORMANDET AV DEN FYSISKA MILJÖN ÄR ETT VÄSENTLIGT MEDEL FÖR ATT UPPNÅ SOCIALA OCH EKONOMISKA MÅL.” (Dergalin 1965, 1)

Vilka var dessa mål var och hur formulerades de? I avhandlingen beskriver Dergalin inledningsvis hur tomrummet mellan byggnaderna i staden historiskt bildar ett ”uterummets mönster” (14) som är knutet till ”den kulturella situation och den sociala struktur i vilken stadens innevånare befann sig under utbyggnadstiden” (4). Resonemanget förstärks genom exemplet:

”Karlalansområdet i Stockholms (sic.) är t.ex. en Haussmannplan så länge uterummet i alla dess tre dimensioner förblir oförändrat, oavsett vilken arkitekturstil de omgivande byggnaderna är utförda i eller kommer att byggas om till.” (4)

Vidare beskriver Dergalin hur Stockholms utbyggnad under 1950-talet mer och mer gått ”åt funktionellt och innehållsmässigt separerade bebyggelsegrupper” (5). De experimentella förslag som avhandlingens titel åsyftar är Dergalins egna försök till att motverka denna utveckling och istället planera/gestalta ett större sammanhängande stadsrum där ”hela området betraktas som en enhet och alla människogrupperns aktiviteter har sammanförts till gemensamma stråk”. Den primära fallstudien Dergalin använder sig av är *Generalplanen för Rinkeby, Spånga Kyrka och Tensta* som han själv delvis ansvarat för (10 och 14).

Några ansatser kring planerarens roll och ansvar för uterummets utformning i avhandlingen är att uterummet skall utformas efter funktion, att gångvägar inte kan blandas med annan kommunikation samt att ”Uterummets inbördes sammanhang är av största betydelse för utvecklingen av kontaktmöjligheterna.” (10) En förutsättning för Dergalin är trafiksepareringen. Han skriver att ”Ett differentierat trafiksystem – som otvivelaktigt är betingat av trafiksäkerhetsskäl – möjliggör en renodlad och ändamålsenlig utformning av uterummets miljö.” (20)

Avhandlingen introducerar därefter flera möjliga ”problemkomplex” (5 och 20) kring uterummets utformning men begränsas samtidigt till att studera ”rörelsefrihet, kontaktmöjlighet och trafiksäkerhet för barn och vuxna” (5). Till sist ställs uterummets utformning ”i samband med stadsinnevånarnas kontaktmöjligheter.” (5)

- Flurfamiljhus (opp till 3 vårs)
- Flurfamiljhus (även högre än 3 vårs)
- Enfamiljhus (villor och radhus)
- Allmän ändamål
- Låg och mellanstadskala
- Högstadskala
- Centrumområden
- Kontor, serviceanordningar m.m.
- Anlagt friyta
- Skyddsområde, naturmark et. dyl.
- Trafikområde (motorvägar, infartsparkering m.m.)
- Gångväg
- Körväg
- Tunnelbane
- Generalsplanens gränser

150 m 0 300 m
 Skala 1 : 4 000

Stockholms stads stadsbyggnadskontor den 7 jan 1965
 Carl Rosenblad
 Prof. U. Ståhl
 Ing. Döngelin **Pl. 6400**

Sammanställning
 av stadsplaner för
Tensta
 i Stockholm

NDRR

SKALA 1 : 2 000
 50 0 50 100 150 m

Stockholms stads stadsbyggnadskontor
 Stadsplaneavdelningen - Exploateringsbyrån
 1 mars 1966

48/1965-3

Avhandlingen tar särskilt upp behovet av att lekplatser ska ingå i ett större sammanhang:

”För att åstadkomma ändamålsenliga lösningar måste ett stort område studeras som en enhet. Att ’möblera’ om enstaka isolerade lekplatser är felaktigt. Lekplatser måste ingå i ett system av sammanhängande kommunikationsstråk och torgbildningar, helt avskilda från motorfordonstrafik.” (20)

Även om avhandlingen är begränsad till att behandla trafiksystem och lekplatser som en del av uterummet i nya bostadsområden har den också ambitionen att ”uterummets utformning betraktas som ett väsentligt medel för samhällets sociala mål.” (21 och 10) Dergalin beskriver hur detta sociala mål nås genom att ”Syntesen av formen och funktionen skapar den atmosfär i vilken människor träffar varandra och uttrycker deras sociala relationer.” (21)

I Tensta finns det gott om denna typ av långa gångstråk som förbinder uterum av varierande storlek och funktion. De löper primärt öst-västligt och nord-sydligt. Jag uppfattar deras uppgift i stadsrummet som primärt sammanlänkande och beskrivande av landskapet. De bildar dessutom en typ av stadsväv som skiljer sig från rutnätsstaden. I Tensta rör man sig i landskapet/naturen och mellan grupper av hus istället för att röra sig mellan hus längs en gata. Det ger en känsla/stämning av öppenhet och generositet. Flöden är glesa och uterummet är övervägande.

Det är denna kvalitet i uterummet som jag har syftat till när jag (nästan slentrianmässigt) säger att det inte egentligen spelar någon roll hur många hus man bygger till i Tensta, för Tensta kommer ändå aldrig bli kvartersstad. I en framtida utbyggnad av Tensta är det framförallt dessa kvaliteter i uterummet och inte kvartersbildningar eller trafiksepareringen som kommer att vara avgörande att förstå, behålla och utveckla.

Tenstas generösa uterum

I texten till Generalplanen för Rinkeby, Spånga Kyrka och Tensta (av Sidenbladh, Stäck och Dergalin 1965, sid 2) beskrivs bebyggelsen i området kring Rinkeby, Spånga kyrka och Tensta som ”en bostadsmiljö som lägger något av stenstadens intensitet,

koncentration och ordning till ytterstadens grönska, rymlighet och frihet från störningar”. Detta citat används ofta för att beskriva Tenstas särart men innebörden av det har inte tillräckligt analyserats i förhållande till dagens stadsutvecklingsbehov. Kopplingen mellan det uterum som God Bostad beskriver och som Igor Dergalins avhandling introducerar är en bra utgångspunkt för denna analys. Men det sker ett brott i historien om Tensta trots att det redan på ett tidigt stadium finns boende som uppskattar Tensta, dess innerum i form av lägenheter och dess uterum i form av en generös fördelning av huskroppar och tomrum. (Hulth 1973, sid 10). Den tydliga bilden av ett sammanhängande socialt uterum som Igor Dergalin m.fl. planerade utifrån de riktlinjer som *God Bostad* 1960 formulerade framkommer inte särskilt tydligt i Vidén och Lundahl’s bok eller de planer som finns för Tenstas utveckling i dag.

Kanske är det fortfarande för svårt att förklara vad det är för typ av uterum som de boende uppskattar och kanske är trycket på bostadsbyggandet för stort för att detta sociala rum ska ses och förstås som en kvalitet. Eller är det rädslan för att dessa rum faktiskt bidragit till en växande segregation som gör att vi letar efter och pekar ut dessa tomrum för att fylla dem med något nytt? Än så länge är inte tomrummet på Faringe hotat men då den dagen kommer hoppas jag att vi hunnit längre i att återupptäcka och beskriva miljonprogrammets rumsliga och generösa invändiga och utvändiga (bo)stadsplanering. Det är denna planering som jag anser vi borde bygga vidare på.

ERIK STENBERG är lektor i arkitektur vid Arkitekturskolan KTH.

KÄLLOR:

- Dergalin, Igor (1965) *Experimentella förslag till utformning av uterummet i nya bostadsområden* - svensk sammanfattning av avhandlingen ur Dergalins privata arkiv, KTH
- Gullberg, Anders (2006) *Tensta utanför mitt fönster*, Stockholmia förlag, Stockholm
- Hulth, Mats (1973) ”Tensta har växt till sig” *HSBnytt* sid 10-12, Nr 3 1973, Stockholm
- Kungliga Bostadsstyrelsen (1960) *God BoStad*, Tiden-Barnängen tryckerier, Stockholm
- Sidenbladh, Göran, Stäck Josef M. och Dergalin, Igor (1965) *Generalplan för området kring Rinkeby, Spånga Kyrka och Tensta inom stadsdelen Järvafältet i Stockholm*, Stockholms stads stadsbyggnadskontor
- Vidén, Sonja och Gunilla Lundahls (red) (1992) *Miljonprogrammets bostäder: Bevava – förnya – förbättra*, Byggforskningsrådet, Stockholm